

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

Υφηγητοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας

Η ΑΠΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΘΑΣΙΩΝ ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΕΙΛΩΤΩΝ

Ὁ Θουκυδίδης, ἀναφερόμενος εἰς τὰ συμβάντα μετὰ τὰς ἐπ' Εὐρυμέδοντι νίκας τῶν ἡγεμόνων τῆς συμμαχίας τῆς Δῆλου, τῶν Ἀθηναίων, λέγει τὰ ἑξῆς: «*χρόνῳ δὲ ὕστερον ξυνέβη Θασίους αὐτῶν ἀποστήναι, διενεχθέντας περὶ τῶν ἐν τῇ ἀντιπέρᾳ Θράκῃ ἐμπορίων καὶ τοῦ μετάλλου ᾧ ἐνέμοντο*»¹.

Τὸ χωρίον τοῦτο, ὥς εἶναι φανερόν, λέγει περὶ αἰτίας καὶ περὶ τοῦ ἀποτελέσματος αὐτῆς. Ἐκ τούτων ἡ μὲν αἰτία, συνισταμένη εἰς διαφορὰς «*περὶ τῶν ἐν τῇ ἀντιπέρᾳ Θράκῃ ἐμπορίων καὶ τοῦ μετάλλου ᾧ ἐνέμοντο*» οἱ Θάσιοι, ὥς φαίνεται, ἀνάγει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὸν χρόνον καταλήψεως τῆς Ἡϊόνης, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεδίωκον, ἵνα ἀναπτύξουν περὶ τοὺς τόπους ἐκείνους τὰ οἰκονομικὰ αὐτῶν συμφέροντα. Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῆς εἰρημένης αἰτίας εἶναι ἡ διὰ τοῦ «*ξυνέβη Θασίους αὐτῶν ἀποστήναι*» δηλουμένη πρᾶξις. Εἴτα, ἔξ ὧσων λέγει ὁ αὐτὸς ἱστορικός, μανθάνομεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἐκστρατεύσαντες ἐναντίον τῶν Θασίων, ὑπέταξαν τελικῶς αὐτούς².

Πρὸ τῆς ἀποστασίας ταύτης οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνεργοῦντες ὥς ἡγεμόνες καὶ βασιζόμενοι προφανῶς εἰς διάταξιν τῆς συμμαχίας, ὀρίζουσαν ὅτι οὐδεμία τῶν συμμάχων πόλεων ἠδύνετο νὰ ἀποχωρήσῃ αὐτοβούλως, εἶχον ἐκστρατεύσει ἐναντίον τῶν ἀποστατησάντων Ναξίων καὶ εἶχον ὑποτάξει αὐτούς³. Κατ' ἀκολουθίαν οἱ Θάσιοι προέβλεπον πρὸ τῆς ἀποστασίας ὅτι αὕτη γινομένη θὰ προεκάλει νέαν ἐκστρατείαν τῶν Ἀθηναίων. Προέβλεπον δὲ ἔκτοτε καὶ ὅτι, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντιπαλαίσουν μόνοι κατὰ τῶν ὑπερτέρων δυνάμεων τῶν Ἀθηναίων, θὰ εἶχον τελικῶς τὴν τύχην τῶν Ναξίων. Ἀφοῦ

1. Θουκ. I. 100. 2.

2. Θουκ. I. 101. 3.

3. Θουκ. I. 98. 4.

ὅμως, παρὰ τὰς προβλέψεις ταύτας, προῆλθον εἰς τὴν ἀπόφασιν περὶ ἀποστασίας, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι, πλὴν τῶν εἰρημένων διαφορῶν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ὑπῆρχον καὶ λόγοι, διὰ τοὺς ὁποίους οἱ Θάσιοι ἐπίστευον ὅτι ἀποστατοῦντες δὲν θὰ εἶχον τὴν τύχην τῶν Ναξίων. Ἀλλὰ τίνες ἠδύναντο νὰ εἶναι οἱ λόγοι οὗτοι ;

Ὡς ἡ φύσις τῶν πραγμάτων τούτων ὑποδεικνύει, οἱ ἑλλείποντες λόγοι πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν εἰς ὑφισταμένας κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀποστασίας ἐλπίδας περὶ παροχῆς στρατιωτικῆς βοηθείας ὑπὸ φίλων τῶν Θασίων καὶ ἐχθρῶν τῆς συμμαχίας τῆς Δήλου. Ἀλλὰ τοιαύτη τις ἀναζητήσις ἐπιβάλλει, ἵνα γίνῃ ἀναδρομὴ ὡς ἡ ἀκόλουθος εἰς τὴν γενικὴν πολιτικὴν κατάστασιν, τὴν ὑφισταμένην εἰς τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις πρὸ τῆς ἀποστασίας τῶν Θασίων.

Εὐθὺς μετὰ τὰ Μηδικὰ οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἀντιδράσαντες εἰς τὴν ἀπόφασιν τῶν Ἀθηναίων, ὅπως τειχίσουν τὴν πόλιν καὶ καταστοῦν διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀπρόσβλητοι ἀπὸ ξηρᾶς, διαπιστώσαντες δ' ἐν τέλει ὅτι ἀπὸ τοῦ εἵδους τῆς γενομένης ἀντιδράσεως οὐδὲν ἠδύνατο νὰ προέλθῃ, «ὄργην μὲν φανεράν οὐκ ἐποιοῦντο τοῖς Ἀθηναίοις (οὐδὲ γὰρ ἐπὶ κωλύμῃ, ἀλλὰ γνώμης παραινέσει δῆθεν τῷ κοινῷ ἐπρεσβεύσαντο, ἅμα δὲ καὶ προσφιλεῖς ὄντες ἐν τῷ τότε διὰ τὴν ἐς τὸν Μῆδον προθυμίαν τὰ μάλιστ' αὐτοῖς ἐτύγχανον), τῆς μέντοι βουλήσεως ἁμαρτάνοντες ἀδήλως ἤχθοντο»¹. Βραδύτερον, μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Δόρυκιδος ἐκ τοῦ Βυζαντίου, οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔβλεπον ὅτι ἡ ναυτικὴ ἡγεμονία εἶχε περιέλθει ὀριστικῶς εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Γνωρίζοντες δὲ ὅτι οὐδὲν πρὸς ἀνατροπὴν τῆς καταστάσεως ταύτης ἠδύναντο νὰ πράξουν, ἀλλὰ καὶ συγκαλύπτοντες τὴν ἀδυναμίαν ταύτην, ἔλεγον ὅτι ἐνόμιζον τοὺς Ἀθηναίους «ἱκανοὺς ἐξηγεῖσθαι καὶ σφίσιν ἐν τῷ τότε παρόντι ἐπιτηδεῖν»². Ἀπὸ τῶν δύο τούτων περιπτώσεων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς σχέσεις τῶν δύο κυριωτέρων Ἑλληνικῶν πόλεων, προκύπτει ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι τότε δὲν ἀντέδρων μὲν φανερῶς, δι' ἀδυναμίαν, εἰς τὴν αὐξήσιν τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ «ἀδήλως ἤχθοντο».

Μετὰ ταῦτα καὶ τὴν ἰδρυσιν τῆς συμμαχίας τῆς Δήλου πρώτη τῶν Ἀθηναίων πρᾶξις ἦτο ἡ κατὰληψις τῆς Ἡϊόνος, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος³. Ἡ πρᾶξις αὕτη ἠδύνατο μὲν νὰ ἐμφανισθῇ ὡς στρεφομένη κατὰ τοῦ Περσικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον κατεῖχε μέχρι τότε διὰ φρουρᾶς τὴν Ἡϊόνα, ἀλλ' ἐν τῇ οὐσίᾳ ἀπετέλει τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς πραγματοποίησιν ὁλοκλήρου σχεδίου, τὸ ὁποῖον ἐπὶ πολὺν ἔκτοτε χρόνον ἀπετέλει ἀναπόσπαστον μέρος τῆς ἐξωτερικῆς τῶν Ἀθηναίων πολιτικῆς. Κατὰ τὸ

1. Θουκ. Ι. 92.

2. Θουκ. Ι. 95. 7.

3. Θουκ. Ι. 98. 1.

σχέδιον τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεδίωκον, ὥπως θέσουν ὑπὸ τὸν ἀπόλυτον αὐτῶν ἔλεγχον ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰς ὁδοὺς, διὰ τῶν ὁποίων διεξήγετο ἐμπόριον μετὰ τῶν κατοίκων τῆς Θράκης, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ περὶ τὸ Πάγγαιον ὄρος μεταλλεῖα. Τὸ αὐτὸ σχέδιον ἀντίκειται βεβαίως εἰς τὰ συμφέροντα ἄλλων, μάλιστα δὲ τῶν Θασίων. Παρὰ ταῦτα ὅμως, ἀφοῦ ἡ στρατιωτικὴ δύναμις τῶν Θασίων, παραβαλλομένη πρὸς τὴν δύναμιν τῆς συμμαχίας, τὴν κινουμένην ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἦτο μικρά, ἡ ὑπάρχουσα ἀντίθεσις συμφερόντων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καταλήξῃ εἰς πόλεμον.

Ἄλλο ἐπακολούθημα τῆς καταλήψεως τῆς Ἡϊόνος, διὰ τῆς ὁποίας διηνοίγετο ἡ ὁδὸς πρὸς σημαντικὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων, ἦτο ἀναμφιβόλως ἡ αὔξησις τοῦ ἄχθους τῶν Λακεδαιμονίων. Ἀλλά, ἀφοῦ φανερὰ κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἀντίδρασις δὲν ἦτο τότε δυνατή, τὸ αὐξηθὲν ἄχθος παρέμενε καὶ μετὰ ταῦτα ἄδηλον. Ἦτο ὅμως τότε φανερόν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους ὅτι ἡ ἀντίθεσις τῶν Θασίων, ἂν ὑπεκινεῖτο καταλλήλως, ἡδύνατο νὰ καταλήξῃ εἰς ἀποστασίαν, ἅρα δὲ εἰς μείωσιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων ἢ, τοὐλάχιστον, εἰς δημιουργίαν ἀναταραχῆς καὶ ἀνωμαλίας εἰς τὰ πράγματα τῆς συμμαχίας τῆς Δήλου. Ἔνεκα τούτου δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ὑπεκινοῦν ἔκτοτε ἐκ τοῦ ἀφανοῦς τοὺς Θασίους εἰς ἀποστασίαν. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ Θάσιοι, φοβούμενοι τὴν δύναμιν τῆς συμμαχίας, δὲν ἤκουον προθύμως τὰς ὑποκινήσεις ταύτας, οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐχρησιμοποίησαν μετὰ τῶν ὑποκινήσεων καὶ τι ἄλλο. Ὑπεσχέθησαν δηλαδὴ ἔκτοτε ὅτι, ἂν οἱ Θάσιοι ἀπεστάτουν καὶ ἂν ἔνεκα τούτου οἱ Ἀθηναῖοι ἐπετίθεντο κατὰ τῶν ἀποστατησάντων, αὐτοί, οἱ Λακεδαιμόνιοι, θὰ παρείχον βοήθειαν εἰς τοὺς Θασίους. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς μυστικῆς ταύτης ὑποσχέσεως ἦτο ὅτι οἱ Θάσιοι ἀπεστάτησαν, διότι ἐξέλιπεν ἀπ' αὐτῶν ἔκτοτε ὁ φόβος ὅτι, ἂν ἀπεστάτουν, θὰ εἶχον τὴν τύχην τῶν Ναξίων.

Ἡ τοιαύτη, περὶ μυστικῶν ὑποσχέσεων τῶν Λακεδαιμονίων, ὑπόθεσις οὐ μόνον εὐλόγως φαίνεται, ἀλλὰ καὶ βασιζέται ἐπὶ πράξεως οὐχὶ ἄσυνήθους· διότι ἀνάλυσις ἀποστασιῶν ἀπὸ τῆς συμμαχίας τῆς Δήλου, γενομένων ἀπὸ τοῦ χρόνου ἐκείνου μέχρι τέλους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, δεικνύει ὅτι ἡ λεγομένη διπλωματία τῆς Σπάρτης, ἵνα προκαλέσῃ ἢ παρατείνῃ γενομένης ἀποστασίας, ἐχρησιμοποιοῖ ποικίλους τρόπους καὶ οὐδὲν παρέλειπεν ἐξ ὧων ἡδύναντο νὰ συντελέσουν εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. Ἔνεκα τούτου, ὅτε πρέσβεις τῶν Ποτειδεατῶν, μεταβάντες εἰς Σπάρτην οἰονεῖ ἐξήρτων τὴν ἀποστασίαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐκ τῆς παροχῆς ἢ μὴ βοηθείας, «τὰ τέλη τῶν Λακεδαιμονίων ὑπέσχοντο αὐτοῖς, ἦν ἐπὶ Ποτεΐδαιαν ἴωσιν Ἀθηναῖοι, ἐς τὴν Ἀττικὴν ἐσβαλεῖν, κ.τ.λ.»¹. Παρὰ τὴν ὑπόσχεσιν ὅμως ταύτην, ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι ἐξεστράτευσαν εἰς Ποτεΐ-

δαιαν, οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἀττικὴν. Εὐλόγως δέ, διότι ἢ εἰσβολὴ αὐτῶν θὰ ἐσήμαινε καὶ διάλυσιν τῆς τριακονταετοῦς συνθήκης εἰρήνης, ἢ ὁποία, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν πάντα ὅσα συνέβησαν ἀπὸ τῶν Κερκυραϊκῶν μέχρι τῆς ἐνάρξεως τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀπῆιτι πολλὴν περίσκειπιν. Ἐπίσης τὰ κατὰ τὴν ἀποστασίαν τῶν Μυτιληναίων, ὡς ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ἐκτίθενται, ἔτι δὲ καὶ ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν ἀναλύσεως¹, δεικνύουν ὅποσον αἱ ὑποσχέσεις καὶ γενικῶς τὰ λεγόμενα ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἀφίσταντο τῶν πραγματικῶν αὐτῶν προθέσεων, τῶν φανερουμένων διὰ τῶν ἔργων. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ μὴ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἡ διπλωματία τῆς Σπάρτης παρῴθησε καὶ δι' ὑποσχέσεων περὶ παροχῆς βοηθείας τοὺς Θασίους εἰς ἀποστασίαν².

Μετὰ τὴν οὕτω προελθοῦσαν ἀποστασίαν οἱ Ἀθηναῖοι, πλεύσαντες εἰς Θάσον καὶ νικήσαντες τοὺς Θασίους κατὰ θάλασσαν, ἀπεβιάσθησαν εἰς τὴν νῆσον³. Εἶτα ὁ Θουκυδίδης, ἀναφερόμενος εἰς τὸν χρόνον κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ Θάσιοι ἐπολιορκοῦντο, λέγει τὰ ἑξῆς.

«Θάσιοι δὲ νικηθέντες μάχῃ καὶ πολιορκούμενοι Λακεδαιμονίους ἐπεκαλοῦντο καὶ ἐπαμύνειν ἐκέλευον ἐσβαλόντας ἐς τὴν Ἀττικὴν. οἱ δὲ ἐπέσχεον μὲν κρύφα τῶν Ἀθηναίων καὶ ἔμελλον, διεκωλύθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ γενομένου σεισμοῦ, ἐν ᾧ καὶ οἱ Εἰλωτες αὐτοῖς καὶ τῶν περιοίκων Θουριᾶται τε καὶ Αἰθαῖς ἐς Ἰθώμην ἀπέστησαν»⁴.

Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ χωρίου τούτου ἐξηνέχθη ἡ γνώμη ὅτι ὁ Θουκυδίδης, ὅταν λέγῃ περὶ τῶν συμβάντων πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου «δὲν εἶναι τόσον ἀξιόπιστος», ὅσον εἶναι λέγων περὶ τῶν συμβάντων κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον. Ὡσαύτως ὅτι τὰ περὶ ὑποσχέσεως τῶν Λακεδαιμονίων περὶ παροχῆς βοηθείας εἰς τοὺς Θασίους ἐγείρουν ὑποψίας ὅτι εἶναι ἱστορικῶς ἀνακριβὴ καὶ ὅτι ἐπενεώθησαν μετὰ τὴν μάχην τῆς Τανάγρας, εἰδικῶς δὲ κατὰ τὰς γενομένας ἐν Ἀθῆναις συζητήσεις περὶ ἀνακλήσεως τοῦ Κίμωνος ἐκ τῆς ἐξορίας⁵.

Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Sealey, ἀφορμωμένη, ὡς φαίνεται, ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἐκ τῆς συγγραφῆς τοῦ Θουκυδίδου τὸ κύριον ἔργον ἀποτελεῖ ἡ ἱστορία τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου⁶, τὰ δὲ λοιπὰ εἶναι δευτερεύοντα,

1. Θουκ. III. 2 κέξ. Ἰδ. καὶ Γ. Παπαντωνίου, Ἀθηνᾶ ΕΒ', 1958, 91 κέξ., Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Ἱστορία, 479-404 π.Χ., 1964, 232 κέξ.

2. Ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ταύτης προσάγονται καὶ κατωτέρω.

3. Θουκ. I. 100. 2.

4. Θουκ. I. 101. 1-2.

5. Sealey R., Historia, VI, 1957, 369-370.

6. Ἰδ. Θουκ. I. 1. 1 «ἐξηγήσατο τὸν πόλεμον τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων, κ.τ.λ.».

ἀφορᾷ εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν γενικῶς μὲν ὁλοκλήρου τῆς λεγομένης Πεντηκονταετίας, εἰδικῶς δὲ τοῦ ἀνωτέρω παρατεθέντος χωρίου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀμφισβητοῦνται τὰ περὶ ὑποσχέσεων καὶ προθέσεων τῶν Λακεδαιμονίων. Ἐὰν δὲ ἡ γνώμη αὕτη φανῇ τελικῶς ὀρθή, ἡ ἱστορικὴ ἀξία τοῦ ἀνωτέρω παρατεθέντος χωρίου, ἀλλὰ καὶ τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου περὶ ὧν τῶν συμβάντων κατὰ τὴν Πεντηκονταετίαν, πρέπει νὰ εἶναι περιορισμένη. Συμβαίνει ὅμως τοῦτο :

Ἐὰν τὰς ἱκανότητας τοῦ Θουκυδίδου ὡς ἱστορικοῦ λάβωμεν ὥς τι δεδομένον, μετὰ τοῦτο διαίσεις τοῦ ἔργου αὐτοῦ εἰς δύο μέρη καὶ ὑποστηρίξεις τῆς γνώμης ὅτι εἰς τὸ πρῶτον μέρος, κυρίως εἰς τὴν λεγομένην Πεντηκονταετίαν, ὁ Θουκυδίδης « δὲν εἶναι τόσον ἀξιόπιστος », πρέπει νὰ ἔχη ὡς προϋπόθεσιν ὅτι ὁ ἱστορικὸς οὗτος δὲν ἀπέδωκε πρωτεύουσαν σημασίαν εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἢ ὅτι δὲν εἶχε τὸν χρόνον, ἵνα ἐπεξεργασθῇ αὐτό, ὡς ἐπεξεργάσθη τὸ ἐπόμενον μέρος τῆς συγγραφῆς, τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον.

Ἐκ τῶν προϋποθέσεων ὅμως τούτων οὐδετέρα ὑφίσταται. Κύριον ἔργον τοῦ Θουκυδίδου ἀπετέλει ἀναμφιβόλως ἡ ἱστορία τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὅταν ὅμως ὁ ἱστορικὸς οὗτος λέγῃ ὅτι αἰτίαν μὲν τοῦ πολέμου τούτου ἀπετέλει ἡ αὔξησις τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων, ἀφορμὴν δὲ αἱ περὶ Ἐπιδάμνου καὶ Ποτειδαίας διαφοραί¹, ἡ σημασία τὴν ὁποίαν προσλαμβάνει μετὰ τοῦτο ἡ ἔκθεσις ἀφ' ἐνὸς μὲν τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ Ἀθηναῖοι « ἤλθον ἐπὶ τὰ πράγματα ἐν οἷς ἠδύζηθησαν »², ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ἀφορμῆς, τῶν Κερκυραϊκῶν καὶ τῶν Ποτειδεατικῶν, καθίσταται κυρία.

Πρὸς τούτοις τὰ εἰς τὴν Πεντηκονταετίαν περιλαμβανόμενα καὶ εἰς τὴν αὔξησιν τῶν Ἀθηναίων ἀναφερόμενα προέρχονται, ὡς φρονοῦμεν, ἐξ ἱστορικῶν μελετῶν, εἰς τὰς ὁποίας εἶχεν ἐπιδοθῇ ὁ Θουκυδίδης πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅτε ἦτο ἀπερίσπαστος ἀπὸ ἄλλων ἱστορικῶν ἔργων. Αἱ μελέται ἐκεῖναι μετὰ τὴν ἐναρξιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, τὸν ὁποῖον ὁ ἱστορικὸς προέβλεπε « μέγαν τε ἔσσεσθαι καὶ ἀξιολογώτατον τῶν προγεγενημένων »³, περιῆλθον ἐξ ἀπόψεως ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος εἰς ἥσσονα θέσιν, διὸ καὶ ὁ Θουκυδίδης δὲν ἐσχέπετο πλέον, ἵνα φέρῃ ταύτας εἰς φῶς ὑπὸ μορφὴν αὐτοτελοῦς ἔργου. Ἐσκέφθη ὅμως ἄλλο τι. Νὰ ἐκθέσῃ τὰ μὲν παλαιότερα, τὴν καλουμένην Ἀρχαιολογίαν, περιληπτικῶς, τὰ δὲ μετὰ τὰ Μηδικά, τὴν Πεντηκονταετίαν, ἐκτενέστερον καὶ νὰ προτάξῃ ταῦτα τῆς ἱστορίας τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, τὴν μὲν Ἀρχαιολογίαν ὡς ἀπόδειξιν ὅτι ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος, συγκρινόμενος πρὸς

1. Θουκ. I. 23. 5 κξ.

2. Θουκ. I. 89. 1.

3. Θουκ. I. 1. 1.

τὰ παλαιά, ἦτο πράγματι μέγας καὶ ἀξιολογώτατος «τῶν προγεννημένων», τὴν δὲ Πεντηκονταετίαν ὡς περιγραφὴν τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ Ἀθηναῖοι «ἤλθον ἐπὶ τὰ πράγματα ἐν οἷς ἠδξήθησαν», ἀφοῦ ἡ αὐξησης αὕτη ἀπετέλει τὴν πραγματικὴν αἰτίαν τοῦ πολέμου. Τοῦτο δὲ καὶ ἔπραξε. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἔκθεσις τῶν πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου δὲν ἔπαυσε νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα συστηματικῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης τοῦ Θουκυδίδου, ὡς εἶναι καὶ ἡ ἔκθεσις τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἄν ὑπάρχῃ διαφορὰ τις, αὕτη προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ἀπὸ τῶν ἱστορουμένων γεγονότων τὰ παλαιότερα δὲν συνέβησαν πάντα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Θουκυδίδου.

Ἀλλὰ, ἀφοῦ κατὰ ταῦτα ὁ Θουκυδίδης εἶναι κατ' ἀρχὴν ἐξ ἴσου ἀξιόπιστος εἰς ἀμφοτέρω τὰ μέρη τοῦ ἔργου αὐτοῦ, τὸ πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ τὸ μετ' αὐτό, ὑπάρχουν ἄρα γε εἰς τὸ ὅλον τοῦτο ἔργον ὁρισμένα γεγονότα, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν ὁποίων ὁ ἱστορικὸς οὐχὶ ἐπειδὴ ἡμέλησεν, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐρευνήσῃ ταῦτα ἔτι μᾶλλον, «δὲν εἶναι τόσον ἀξιόπιστος»;

Ἐμμεσον ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο παρέχει αὐτὸς οὗτος ὁ Θουκυδίδης, ὅταν λέγῃ ὅτι ἡ ἀλήθεια «ἐπιπόνως δὲ ἠδρίσκειτο»¹. Ἱστορικὴ ἐρευνα, ἡ ὁποία εἶναι ἐπιπόνος, βεβαίως δὲν ἀποκλείει πλάνας ὀφειλομένας εἰς τὴν ἐκ τῶν πραγμάτων προερχομένην ἀδυναμίαν τοῦ ἱστορικοῦ, ἵνα συνεχίσῃ τὴν ἐρευναν μέχρι τοῦ ἀναγκαίου βαθμοῦ. Τινὲς δὲ τῶν ἀδυναμιῶν ἐρεῦνης, ἀφορώσης εἰς πράξεις τῶν Λακεδαιμονίων, ὀφείλοντο καὶ εἰς «τῆς πολιτείας τὸ κρυπτόν»².

Ἐὰν ταῦτα εἶναι ἐπαρκῆ διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἱστορικῆς ἀξίας τῆς Πεντηκονταετίας τοῦ Θουκυδίδου, ἄρα δὲ καὶ τοῦ ἀνωτέρω παρατεθέντος χωρίου (I. 101. 1-2), παρατηροῦμεν εἶτα ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο δύναται κατὰ τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ νὰ διαιρεθῇ εἰς τρία μέρη.

Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν μερῶν τούτων, «Θάσιοι - Ἀττικὴν», λέγει ὅτι οἱ Θάσιοι, διαρκούσης τῆς πολιτορχίας αὐτῶν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, προδῆλως διὰ πρέσβων πειμφθέντων εἰς Σπάρτην, ἐζήτησαν παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων βοήθειαν. Ὄριζον δὲ καὶ τὸν τρόπον παροχῆς βοηθείας, ὁ ὁποῖος συνίστατο εἰς τὴν πρόκλησιν τοῦ λεγομένου ἀντιπερισπασμοῦ δι' εἰσβολῆς τῶν Λακεδαιμονίων εἰς τὴν Ἀττικὴν. Πέρα τῆς ἐννοίας ταύτης τὸ αὐτὸ μέρος τοῦ χωρίου ἐπιτρέπει καὶ τινὰ παρατηρήσεις. Μία ἐξ αὐτῶν εἶναι ὅτι τὸ ἄχθος τῶν Λακεδαιμονίων διὰ τοὺς Ἀθηναίους δὲν ἦτο κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον τόσον ἄδηλον, ὥστε ἡ ὑπαρξὶς αὐτοῦ νὰ εἶναι ἄγνωστος εἰς ἄλλας Ἑλληνικὰς πόλεις. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ Θάσιοι, γνωρίζοντες τὰ περὶ τοῦ

1. Θουκ. I. 22. 3.

2. Θουκ. V. 68. 2.

ἄχθους, ἐξήτουν βοήθειαν παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων. Ἄλλη παρατήρησις εἶναι ὅτι ἡ αἵτησις βοηθείας δὲν ἐγένετο ὑπὸ τῶν Θασίων εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποστασίαν, ὅτε ἡ ἐπίθεσις τῶν Ἀθηναίων ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπικειμένη, ἢ ὅτε εἶχον φθάσει εἰς Θάσον αἱ πρῶται εἰδήσεις περὶ παρασκευῶν τῶν Ἀθηναίων δι' ἐκστρατείαν, ἀλλὰ πολὺ βραδύτερον, ἥτοι κατὰ τὸν χρόνον πολιορκίας τῆς Θάσου.

Μετὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ περὶ τοῦ ἀπαρεμφάτου ἐπαμύνειν ὅτι τὸ ρῆμα ἐπαμύνω χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου μόνον ὁσάκις ἡ αἵτησις βοηθείας δὲν ἔχη τὴν μορφήν ἐκλιπαρήσεως, ἀλλὰ βασίζεται ἐπὶ ὑπαρχούσης συμφωνίας¹. Ἡ παρατήρησις αὕτη, προστιθεμένων καὶ ὅσων δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἀπὸ τοῦ παρατακτικοῦ ἐπεκαλοῦντο, ἥτοι ἀπὸ τῆς χρήσεως τοῦ ρήματος ἐπικαλέομαι παρὰ Θουκυδίδην², ἀποτελεῖ, ὡς φρονοῦμεν, τὸ γραμματικὸν ἔρρισμα τῆς ἀνωτέρω γενομένης ὑποθέσεως ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον πρὸ τῆς ἀποστασίας τῶν Θασίων παρὰσχει εἰς αὐτοὺς μυστικὰς ὑποσχέσεις περὶ βοηθείας. Οὕτω δὲ ἐξηγεῖται καὶ διατὶ οἱ Θάσιοι ἀπέστειλαν πρέσβεις εἰς Σπάρτην μόλις κατὰ τὸν χρόνον τῆς πολιορκίας, ἥτοι ὅτε διεπίστωσαν ὅτι ἡ βοήθεια περὶ τῆς ὁποίας εἶχον δοθῇ ὑποσχέσεις ἐβράδυνε.

Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἐξεταζομένου χωρίου, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, «οἱ δὲ -σεισμοῦ», περιλαμβάνει τρεῖς προτάσεις. Πρώτη εἶναι ἡ λέγουσα ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι «ὑπέσχοντο μὲν κρυφα τῶν Ἀθηναίων» ὅτι θὰ παρὰσχουν βοήθειαν. Ἡ θέσις ἐν τῇ ὁποίᾳ φέρονται ταῦτα δηλοῖ βεβαίως ὅτι ἡ ὑπόσχεσις τῶν Λακεδαιμονίων ἐγένετο μετὰ τὰς ἐπικλήσεις τῶν Θασίων. Ἀναμφιβόλως δέ, ἂν ἐπρόκειτο περὶ ὑποσχέσεως δοθείσης πρὸ τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ Θάσιοι ἐπεκαλοῦντο καὶ ἐκέλευον, ὁ λόγος ἀπῆτει ἀντὶ τοῦ ἀορίστου ὑπέσχοντο ὑπερσυντέλικον ἢ ἄλλο τι ἴσον δυνάμενον. Παρὰ ταῦτα ὅμως θὰ ἦτο μάταιον νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι πράξεις προτερόχρονοι ἄλλων δηλοῦνται πάντοτε εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν κατὰ τοὺς κανόνας αὐτῆς καὶ ὅτι οὐδέποτε τίθεται ἀόριστος ἀντὶ ὑπερσυντελίκου. Ἐνεκα τούτου, ἐὰν μάλιστα εὐρισκώμεθα εἰς τὴν ἀνάγκην, ὅπως παρὰσχωμεν εὐλογον περὶ τῶν γεγονότων ἐξηγήσιν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν πιθανότητα ὅτι ὁ χρόνος, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ Λακεδαιμόνιοι ὑπέσχοντο, ἦτο πρότερος τοῦ χρόνου, καθ' ὃν οἱ Θάσιοι ἐπεκαλοῦντο καὶ «ἐπαμύνειν ἐκέλευον».

Ἡ δευτέρα πρότασις λέγει ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι μετὰ τὴν δοθείσαν ὑπόσχεσιν ἐμελλον, ὅπερ σημαίνει ὅτι εἶχον τὴν πρόθεσιν, ὅπως παρὰσχουν βοήθειαν μᾶλλον ἢ ὅτι, κατ' ἀκολουθίαν πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν πρόθεσιν,

1. Θουκ. I. 25. 2, 33. 2, III. 14. 1, VI. 6. 2, 18. 1.

2. Θουκ. I. 102. 1, IV. 80. 1, V. 54. 4.

εἶχον παρασκευασθῇ καὶ ἦσαν ἑτοιμοί, ὥπως ἀπέλθουν ἐκ Πελοποννήσου, ἵνα εἰσβάλουν εἰς τὴν Ἀττικὴν¹. Καὶ ἐὰν μὲν τὰ διὰ τοῦ ὑπέσχεοντο καὶ τοῦ ἐμελλον δηλούμενα, παρὰ τὴν ἐν τῷ λόγῳ θέσιν αὐτῶν, εἶναι προτερόχρονα τῶν δηλουμένων διὰ τοῦ πρώτου μέρους τοῦ χωρίου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀποστασίας τῶν Θασίων, τότε ἡ ἔλλειψις παρασκευῶν δὲν ἀποτελεῖ ἀνακολουθίαν πρὸς τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν· διότι ὁ χρόνος πρὸς παροχὴν βοηθείας, ὁ ἀρχόμενος διὰ τῆς μετὰ τὴν ἀποστασίαν ἐπιθέσεως τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον τῶν Θασίων, δὲν εἶχεν ἔτι ἐπιστῇ. Ἐὰν ὅμως τὰ διὰ τοῦ ὑπέσχεοντο καὶ τοῦ ἐμελλον δηλούμενα δὲν εἶναι προτερόχρονα, ἀλλ' ὑστερόχρονα, ὥς ἄλλως ὑπαγορεύει καὶ ἡ θέσις τῶν ρημάτων τούτων ἐν τῷ λόγῳ, τότε ἡ ἔλλειψις παρασκευῶν δεικνύει καὶ ἀνακολουθίαν τῶν Λακεδαιμονίων πρὸς τὰ ὑπεσχημένα.

Ἡ τρίτη πρότασις, «διεκολύθησαν δὲ - σεισμῷ», κατέστη ὑποκείμενον λεπτομερεστέρας ἐξετάσεως. Οὕτως ὁ Hammond ὑπεστήριξεν ὅτι οἱ Σπαρτιάται ἐκωλύθησαν οὐχὶ ὅτε συνέβη ὁ σεισμός, τοῦθ' ὅπερ, κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον, ὁ Θουκυδίδης θὰ ἐδήλου γράφων «σεισμῷ γενομένῳ διακολύθησαν» (πρβ. Θουκ. VII. 18. 1 «ὅπως δὲ ἐσβολῆς γενομένης διακολύθη»), ἀλλ' ὅτε, κατ' ἀκολουθίαν πρὸς τὸν σεισμὸν ὁ ὁποῖος εἶχε συμβῆ, ἐπανεστάτησαν οἱ περὶ ὧν λέγει ὁ Θουκυδίδης κατωτέρω². Μετὰ τοῦτον ὁ Sealey, λαμβάνων ἀφορμὴν ἀπὸ τοῦ Gomme, ὁ ὁποῖος, παραφράζων τὸ ἐξεταζόμενον μέρος τοῦ χωρίου, λέγει περὶ τῶν Λακεδαιμονίων «ἀλλ' ἐκωλύθησαν ὑπὸ τοῦ σεισμῷ»³, παρατηρεῖ ὅτι ἡ μὴ παράφρασις καὶ τῆς μετοχῆς γενομένου εἶναι περιέργως. Διερωτώμενος δ' ἐν συνεχείᾳ, διατὶ ὁ Θουκυδίδης ἔγραψεν «ὑπὸ τοῦ γενομένου σεισμῷ» καὶ οὐχὶ «ὑπὸ τοῦ σεισμῷ», ἐξετάζει τὴν χρῆσιν τῆς μετοχῆς ταύτης εἰς διάφορα χωρία. Λέγει δὲ μετὰ

1. Κατὰ ταῦτα τὸ ρῆμα ἐμελλον ἐτέθη μᾶλλον, ἵνα δηλωθῇ δι' αὐτοῦ ὅτι ἡ ὑπόσχεσις τῶν Λακεδαιμονίων δὲν ἦτο ψευδής καὶ ὅτι ἄρα οὗτοι ἐπρόκειτο ἵνα τηρήσουν ταύτην. Ὁ Hammond (ἐ.ά. 398) ἀντὶ τοῦ ἐμελλον τὴν ἔννοιαν «were about to invade». Ἀν ὅμως ἐπρόκειτο πράγματι νὰ εἰσβάλουν, τοῦτο προϋπέθετεν ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον καλέσει τοὺς συμμάχους αὐτῶν Πελοποννησίους, ὥπως μετὰσχουν τῆς εἰσβολῆς ταύτης, ἄλλως καὶ διότι τὸ στράτευμα, τὸ ὅποιον ἠδύνατο τότε (κατὰ τὸν Hammond, ἐ.ά. 375, εἰς χρόνον πολέμου πρὸς τοὺς Μεσσηνίους καὶ μόλις μετὰ διμνην ἀπὸ ἀκάρπου πορείας κατὰ τῆς Σπάρτης τῶν εἰς τοὺς ἀγροὺς εὐρισκομένων Εἰλώτων) μόνῃ ἡ Σπάρτῃ νὰ ἀποστείλῃ εἰς Ἀττικὴν δὲν ἦτο ἀξιόμαχον. Ἀλλὰ, ἂν ἡ Σπάρτῃ παρήγγελλεν εἰς τοὺς συμμάχους, ἵνα προβοῦν εἰς παρασκευὰς δι' εἰσβολὴν εἰς τὴν Ἀττικὴν, τοῦτο θὰ περιήρχετο κατὰ τινα τρόπον εἰς γῶσιν τῶν Ἀθηναίων. Τούτου δὲ γινομένου, οὐδεὶς μετὰ ταῦτα ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος περὶ αἰτήσεως βοηθείας ὑπὸ τῆς Σπάρτης καὶ ἀποστολῆς τοῦ Κίμωνος εἰς Ἰθώμην.

2. Historia, IV, 1955, 376.

3. A historical commentary on Thucydides, I, 1945, 298.

ταῦτα ὅτι ἡ μετοχή *γενομένου* δηλοῖ ὅτι ὁ σεισμός συνέβη εἰς χρόνον ἀπροσδιορίστως παλαιότερον τοῦ χρόνου, καθ' ὃν συνέβησαν τὰ συμφραζόμενα, ἥτοι πρὸ τῆς ἀδυναμίας τῆς Σπάρτης, ὅπως παρὰσχη βοήθειαν εἰς τοὺς Θασίους. Οὕτω, κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα, τὸ μὲν μέρος τοῦτο τοῦ χωρίου δὲν ἀντίκειται εἰς τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ σεισμός συνέβη κατὰ τὸ ἔτος 469 ἢ 468 π.Χ., ἡ δὲ ἔρμηνεία «ἐκωλύθησαν ὑπὸ τοῦ σεισμοῦ ὁ ὅποιος εἶχε συμβῆ» δεικνύει μόνη διατὶ ὁ Θουκυδίδης ἔγραψεν «ὑπὸ τοῦ γενομένου σεισμοῦ» καὶ οὐχὶ «σεισμοῦ γενομένου», ὥς γράφει εἰς ἄλλας περιπτώσεις¹.

Βραδύτερον ὁ Reece, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Hammond καὶ τοῦ Sealey παρεχομένην ἐρμηνείαν τῆς μετοχῆς *γενομένου*, παρετήρησεν ὅτι ἡ ἐρμηνεία αὕτη δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ καὶ ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ «εἶχε συμβῆ» θὰ ἀπῆτει μετοχὴν παρακειμένου ἢ χρονικόν τι ἐπίρρημα, π.χ. «ὑπὸ τοῦ πρότερον γενομένου σεισμοῦ». Μετὰ τοῦτο τὴν προσθήκην ἐν τῷ λόγῳ τῆς μετοχῆς ταύτης θεωρεῖ ὥς παράδειγμα ἀορίστου φερομένου ἄνευ ἐντόνου τινὸς χρονικῆς δυνάμεως καὶ προσθέτει ὅτι ἡ αὕτη μετοχή ἐτέθη οὐχὶ πρὸς δήλωσιν χρονικῆς σχέσεως, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς ἑξαρσιν τοῦ ὅτι τοὺς Λακεδαιμονίους ἐκώλυσαν τὰ ἐμπράγματα περιστατικά τοῦ σεισμοῦ².

Ἐξετάζοντες τὰ ἀπὸ τοῦ χωρίου προκύπτοντα ὥς ἄνω ζητήματα, δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ διαφορὰ, ἡ συνισταμένη εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ οὐσιαστικοῦ *σεισμός* ἄλλοτε μὲν μετ' ἄρθρου, ἄλλοτε δὲ ἄνευ αὐτοῦ καὶ μετὰ μετοχῆς ἐπιτασσομένης, οὔτε τυχαία εἶναι οὔτε στερεῖται σημασίας. Ὅσακις ὁ Θουκυδίδης λέγῃ «σεισμοῦ γενομένου» μετὰ ἢ ἄνευ τοῦ συνδέσμου δὲ παρεμβεβλημένου, πρόκειται πάντοτε περὶ *διοσημίας*, τῆς ὁποίας τὸ εἶδος προσδιορίζεται διὰ τοῦ οὐσιαστικοῦ τιθεμένου ἀνάρθρου. Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ὁ Θουκυδίδης, δηλῶν τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν εἶχον αἱ *διοσημίαι*, λέγει ἄλλοτε μὲν περὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ὅτι «πρὶν τι ἐπικυρωθῆναι ἡ ἐκκλησία αὕτη ἀνεβλήθη»³ ἢ ὅτι ξένοι πρῆσβεις, οἱ ὅποιοι εἶχον μεταβῆ εἰς Κόρινθον, «διελύθησαν ἕκαστοι ἐπ' οἶκον»⁴, ἄλλοτε δὲ ὅτι οἱ ἐκστρατεύσαντες ἐναντίον τοῦ Ἄργους καὶ φθάσαντες μέχρι Κλεωνῶν Λακεδαιμόνιοι «ἀπεχώρησαν»⁵ ἢ ὅτι ἐγένετο ἀντικατάστασις στρατηγῶν δι' ἄλλων καὶ μείωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παρασκευαζομένων πλοίων⁶. Γενικῶς δ' εἰπεῖν εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας οἱ σειμοί, ὥς *διοσημίαι*, οὐδὲν ἄλλο ἀπετέλουν εἰμὴ σημεία *ἀποτρόπαια*.

1. Historia, VI, 1957, 369.

2. Journal of Hellenic Studies, LXXXII, 1962, 117.

3. V. 45. 4.

4. V. 50. 5.

5. VI. 95. 1.

6. VIII. 6. 5.

Εἰς τὴν ἐξεταζομένην ὅμως περίπτωσιν ἡ λέξις *σεισμός*, φερομένη οὐχὶ ἀνάρθρως ἀλλ' ἐνάρθρως, δὲν ἀποτελεῖ σημεῖον ἀποτροπῆς, ἀλλὰ πραγματικὸν κώλυμα (*«διεκολύθησαν»*). Ὁ Θουκυδίδης δηλαδὴ ἀναφέρεται ἐνταῦθα εἰς τὸν σεισμὸν ὡς εἰς φυσικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον εἶναι στενῶς συνδεδεμένον μετὰ τῆς ἱστορίας τῆς Σπάρτης, ἄρα δὲ γνωστὸν καὶ συγκεκριμένον. Τὸ φαινόμενον τοῦτο κατέστη ἄξιον μνείας, διότι ἀπέτελεσε κώλυμα διὰ τὴν παροχὴν βοηθείας εἰς τοὺς Θασίους. Πῶς συνέβη τοῦτο δὲν λέγει ὁ Θουκυδίδης. Ὅταν ὅμως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅσα εἶναι ἄλλοθεν γνωστὰ περὶ τῶν εἰς τὸν σεισμὸν ὀφειλομένων ἀνθρωπίνων ἀπωλειῶν καὶ ὕλικῶν ζημιῶν, περὶ τῆς *συμφορᾶς*¹, οὐδεμίαν μετὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἀμφιβολίαν ὅτι ὁ σεισμός, ἥτοι τὰ ἅμεσα ἐπακολουθήματα αὐτοῦ, ἀπέτελουν ἐπὶ χρόνον οὐχὶ βραχὺν κώλυμα πραγματικόν.

Εἴτα περὶ τῆς μετοχῆς *γενομένου*. Ἄν ὁ Θουκυδίδης ἔγραφε *«διεκολύθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ σειμοῦ»* ἢ *«ἀλλ' ὁ σεισμός διεκόλυσεν αὐτούς»*, ὁ τρόπος οὗτος ἐκφράσεως δὲν θὰ ἐχωρακτηρίζετο ὡς ἑλλιπής. Θὰ ἔλλειπεν ὅμως ἡ ἔμφασις, τὴν ὁποίαν, ὡς ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Reece, παρέχει εἰς τὸ χωρίον ἡ μετοχὴ *γενομένου*, ἡ ὁποία προσδίδει ἐναργῶς εἰς τὸν σεισμὸν τὴν ἔννοιαν πράξεως ἐξελλισσομένης ἐντὸς ὀρισμένου χρόνου, μετ' αὐτῆς δὲ καὶ τὴν ἔννοιαν δρώσης δυνάμεως. Καὶ ἡ ἄλλη δὲ παρατήρησις τοῦ Reece περὶ τῆς ἐρμηνείας τῆς μετοχῆς, ἄρα δὲ καὶ περὶ τοῦ χρόνου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει ὁ σεισμός, εἶναι ὀρθή ὡς σύμφωνος πρὸς τοὺς κανόνας τῆς γλώσσης. Ἀλλά, ὡς ἐλέγχθη καὶ ἀνωτέρω, δὲν δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι τηροῦνται πάντοτε ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Μὴ ὅμως τὰ πράγματα δεικνύουν ὅτι ἐνταῦθα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πρόκειται περὶ ἐξαιρέσεως ἀπὸ τοῦ κανόνος;

Ἡ ὑπὸ τοῦ Hammond καὶ τοῦ Sealey παρεχομένη ἐρμηνεία τῆς μετοχῆς *γενομένου* διὰ τοῦ «εἶχε συμβῆ», ὡς εἶναι προφανές, δημιουργεῖ χρονικὴν ἀπόστασιν μεταξὺ τοῦ σειμοῦ καὶ τῆς διακόλυσεως πρὸς παροχὴν βοηθείας. Εἴτα ὁ μὲν Hammond χρησιμοποιεῖ τὴν ἀπόστασιν ταύτην, ἵνα ἀπομακρύνῃ χρονικῶς ἀπὸ τοῦ σειμοῦ (τοῦ γενομένου κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον ἐννοεῖται κατὰ τὸ ἔτος 464) τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἀποχώρησιν τῶν Εἰλώτων εἰς Ἰθώμην (464/3), κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὴν εἰς τὴν ἀποχώρησιν ταύτην ἀποδιδομένην διακόλυσιν. Διὰ τούτων ὅμως μεταβάλλεται πλήρως ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου, διότι ὁ σεισμός μετὰ τῶν ἐπακολουθημάτων αὐτοῦ, τῶν ἀνθρωπίνων ἀπωλειῶν καὶ τῶν ὕλικῶν ζημιῶν, ἀποβάλλεται κατ' οὐσίαν ἀπὸ τοῦ μέσου, ἀφοῦ παύει νὰ ἐπηρεάξῃ τὴν πολιτικὴν τῆς Σπάρτης. Τούτου δὲ γινομένου, ἡ πόλις αὕτη ἐμφανίζεται εἴτα, ἑνωρὶς

1. Διοδ. XI. 63. 4, Πλουτ. Κίμ. 16. 4-5, Πανο. VI. 24. 6. Ἔδ. καὶ Σχόλ. εἰς Ἀριστοφ. Αὐσ. 1144.

κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 464, ὡς παρέχονσα ὑποσχέσεις εἰς τοὺς Θασίους περὶ βοηθείας, ἄρα δὲ καὶ ὡς μὴ διακωλυομένη ὑπὸ τῆς εἰς τὸν σεισμόν ὀφειλομένης συμφορᾶς¹. Εἶτα, πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ἀποβληθέντος πραγματικοῦ αἰτίου τῆς διακωλύσεως, ὁ συγγραφεὺς ἀναγκάζεται, ἵνα ἀποδώσῃ τὴν διακώλυσιν εἰς ἐπανάστασιν καὶ ἀποχώρησιν τῶν Εἰλώτων καὶ ἄλλων εἰς Ἰθώμην, γενομένην, ὡς λέγει, κατὰ τὸ ἔτος 464/3. Ἡ αὕτῃ χρονικῇ ἀπόστασις ἐπιφέρει καὶ μετάρθесιν τῆς ἐπαναστάσεως ἀπὸ τοῦ χρόνου τοῦ σειсмоῦ, ὁ ὁποῖος παρεῖχεν ἀρίστην πρὸς τοῦτο εὐκαιρίαν, εἰς ἄλλον χρόνον ἐλάχιστα εὐνοοῦντα τοιαύτας, ἐπαναστατικὰς, ἐνεργείας.

Ὁ δὲ Sealey, ἀναβιβάζων τὴν δημιουργουμένην χρονικὴν ἀπόστασιν εἰς 4-5 ἔτη, ἄρα δὲ καὶ τὸν σεισμόν εἰς τὸ ἔτος 469 ἢ 468, ὑπολογίζει εἶτα ἀπὸ τοῦ χρόνου τούτου τὰ ἔτη τοῦ πολέμου Λακεδαιμονίων καὶ Εἰλώτων. Τοῦτο ὅμως συνεπάγεται ἀντιστοίχως καὶ ἀπομάκρυνσιν τοῦ ἀποτελέσματος, τῆς διακωλύσεως, ἀπὸ τῆς αἰτίας, τοῦ σειсмоῦ, ἐνῶ ταῦτα πρέπει λογικῶς νὰ τελοῦν εἰς ἄμεσον χρονικὴν ἀλληλουχίαν. Ὁθεν ὁ Sealey, προφανῶς ἵνα ἄρῃ τὰς δυνάμενας νὰ προσέλθουν ἐντεῦθεν ἀντιρροήσεις, λέγει ὅτι «εἶναι χρησιμώτατον νὰ θέσῃ τις ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν ἀκρίβειαν τῆς εἰδήσεως, ἢ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὴν στάσιν τῆς Σπάρτης ἐναντὶ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Θασίων»². Ἀλλὰ τὰ δημιουργούμενα διὰ τοῦ τρόπου τούτου προβλήματα καθίστανται περισσότερα τῶν ἐπιλυομένων.

Συνεχίζοντες τὴν ἐξέτασιν τοῦ αὐτοῦ, τοῦ δευτέρου, μέρους τοῦ χωρίου ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ πρὸς τοὺς Θασίους ὑπόσχεσις τῶν Λακεδαιμονίων, ὡς οὐχὶ σπανίως συνέβαινεν, ἡδύνατο νὰ δοθῇ καὶ χωρὶς κατὰ τὸν χρόνον ἐκείνον νὰ ὑπάρχῃ πραγματικὴ πρόθεσις ἐκπληρώσεως. Ἀφοῦ ὅμως μετὰ τὴν ὑπόσχεσιν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐμελλον, εἶναι φανερόν ὅτι, κατὰ τὸ χωρίον, ἡ ὑπόσχεσις ἐμφανίζεται ἀρχῇθεν ὡς εἰλικρινής. Ἡδύνατο ὅμως καὶ νὰ εἶναι οἷα ἐμφανίζεται;

Ὅτι ἡ Σπάρτη, ἐπειδὴ ἡ συνεχὴς αὔξησις τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων καθίστα ἀυξάνομενον καὶ τὸ ἄχθος, ἐπεδίωκε διὰ παντὸς δυνατοῦ τρόπου, ἵνα ἀντιδράσῃ εἰς τὴν αὔξησιν ταύτην καὶ προκαλέσῃ μείωσιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων, τοῦτο ἐλέχθη ἤδη καὶ παραμένει ἀναμφίβολον. Προσθήκη ὅμως εἰς τοὺς τρόπους τούτους καὶ εἰσβολῆς εἰς τὴν Ἀττικὴν,

1. Ὁ Hammond δέχεται καὶ ὅτι οἱ Μεσσήνιοι διετέλουν εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Σπάρτην «ἀπὸ τοῦ ἔτους 469/8 καὶ κατεῖχον τὴν Ἰθώμην», ἐπὶσης δὲ ὅτι εὐθὺς μετὰ τὸν σεισμόν παρατηρήθη κίνησις τῶν εἰς τοὺς ἀγροὺς Εἰλώτων ἐναντίον τῆς Σπάρτης (ἐ.ἀ. 375). Οὕτως ἡ Σπάρτη, παρέχουσα τότε ὑποσχέσεις περὶ βοηθείας, ἐμφανίζεται ἀτόπως ὡς ἀδιαφοροῦσα οὐ μόνον διὰ τὴν συμφορὰν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν πόλεμον τῶν Μεσσηνίων καὶ τὰς πρὸ ὀλίγου χρόνου ἐπαναστατικὰς κινήσεις Εἰλώτων.

2. Historia, VI, 1957, 369.

περὶ τῆς ὁποίας λέγει τὸ χωρίον, δὲν ἦτο δυνατὴ διὰ δύο κυρίως λόγους. Πρῶτον, διότι ἢ μετὰ τὴν ἐκστρατείαν εἰς Θάσον ὑπολειπομένη εἰς Ἀθήνας δύναμις ἦτο ἐπαρκὴς διὰ τὴν προστασίαν τῶν τειχῶν. Ἐπομένως, ἀφοῦ ἡ εἰσβολὴ εἰς τὴν Ἀττικὴν δὲν θὰ ἠνάγκαζε τοὺς Ἀθηναίους, ὅπως, χάριν τῆς προστασίας τῶν τειχῶν τῆς πόλεως αὐτῶν, λύσουν τὴν πολιορκίαν τῆς Θάσου καὶ πλεύσουν εἰς Πειραιᾶ, ὁ ἀντιπερισπασμὸς δὲν θὰ ἐλυσιτέλει. Εἴτα, τὸ καὶ κυριώτερον, διότι ἀπόφασις τῶν Λακεδαιμονίων περὶ εἰσβολῆς εἰς τὴν Ἀττικὴν θὰ ἐσήμαινε τὴν ἄνευ γνώμης τῶν συμμάχων διάλυσιν τῆς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συμμαχίας καὶ κήρυξιν πολέμου. Ἀλλὰ ταῦτα, μάλιστα δὲ ὁ πόλεμος, δὲν ἦσαν τότε δυνατά. Δυνάμεθα δὲ νὰ κρίνωμεν περὶ τούτων ἀκριβέστερον, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μεθ' ὁπόσας ἀπροθυμίας καὶ βραδύτητος ἐξωκειώθη ἡ Σπάρτη τελικῶς, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν Κορινθίων καὶ ἄλλων συμμάχων, πρὸς τὴν σκέψιν περὶ διαλύσεως τῆς τριακονταετοῦς εἰρήνης καὶ κηρύξεως πολέμου, τοῦ Πελοποννησιακοῦ.

Ἀφοῦ, ἔνεκα τῶν ἀνωτέρω λόγων, στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν, ἡ ὑπόσχεσις περὶ παροχῆς βοηθείας εἰς τοὺς Θασίους δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι εἰλικρινής, ἀπομένει νὰ δεχθῶμεν τὴν ἐτέραν ἐκ τῶν ἀκολουθῶν λύσεων. Πρῶτον ὅτι, παρὰ τὴν ἐν τῷ λόγῳ ὑπάρχουσαν σειράν, τὸ ρῆμα *ὑπέσχοντο* ἀναφέρεται εἰς χρόνον προγενέστερον τῆς ἀποστασίας, ἅρα δὲ καὶ ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ συνδυασθῇ πρὸς ὅσα ἐλέχθησαν ἤδη περὶ ὑποκινήσεως τῶν Θασίων εἰς ἀποστασίαν διὰ τῆς ὑποσχέσεως περὶ βοηθείας. Δεύτερον, ὅτι ἡ ὑπόσχεσις ἐδόθη κατὰ τὸν χρόνον τῆς πολιορκίας τῆς Θάσου καὶ πρὸ τοῦ σεισμοῦ. Οἰανδήποτε ὅμως ἐκ τῶν λύσεων τούτων καὶ ἂν δεχθῶμεν, ἡ δοθεῖσα ὑπόσχεσις δὲν ἐσήμαινε καὶ ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι προυτίθεντο πράγματι, ἵνα παράσχουν τὴν ὑπεσχημένην βοήθειαν.

Ἡ ἔλλειψις τοιαύτης προθέσεως θὰ ἐπιστοποιεῖτο κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα θὰ ἀπεκάλυπτον τὰ διπλωματικά τῆς Σπάρτης τεχνάσματα. Ἡ ἀποκάλυψις ὅμως αὕτη ἀπετράπη διὰ τῶν ἀνθρωπίνων ἀπωλειῶν καὶ ὕλικῶν ζημιῶν, αἱ ὁποῖαι συνέβησαν κατὰ τὸν σεισμόν, καὶ αἱ ὁποῖαι θὰ ἴσχυον, ὅπως καταστήσουν ἀπολύτως δεδικοιολογημένην τὴν ἀθέτησιν ἔτι καὶ τῆς εἰλικρινεστέρας τῶν ὑποσχέσεων τῆς Σπάρτης. Ὅθεν καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Θουκυδίδης, μὴ ἔχων τὴν περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἀπόδειξιν, γράφει περὶ τῶν Λακεδαιμονίων ὅτι *ὑπέσχοντο καὶ ἔμελλον, διεκωλύθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ γενομένου σεισμοῦ*. Διὰ τούτων ἀπεδέχθη τὰ λεγόμενα ὡς ἀκριβῆ ἢ, τοὐλάχιστον, ἀκολουθῶν δι' ἀδυναμίαν ἐλέγχου τὸν Ἡρόδοτον¹, ἔγραψε τὰ λεγόμενα.

Τὸ τρίτον μέρος τοῦ ἐξεταζομένου χωρίου, ἀναφερόμενον εἰς ὠρισμένα

1. VII. 152, 3 «ἐγὼ δὲ ὀφείλω λέγειν τὰ λεγόμενα, πείθεσθαι γὰρ μὲν οὐ πάντας οὐκ ὀφείλω, κ.τ.λ.». 19

ἐπακόλουθα τοῦ γενομένου σεισμοῦ, λέγει «ἐν ᾧ (ἐνν. σεισμῷ) καὶ οἱ Εἰλω-
τες αὐτοῖς καὶ τῶν περιοίκων Θουριᾶται τε καὶ Αἰθαῖς ἐς Ἰθώμην ἀπέ-
στησαν».

Νεώτεροι συγγραφεῖς, ἔχοντες ὡς ἐπιχείρημα τὴν σιωπὴν τοῦ Θουκυ-
δίδου, ὑπεστήριζον ἀπὸ καιροῦ ὅτι μεταξὺ τοῦ σεισμοῦ καὶ τῆς ἀποστασίας
«ἐς Ἰθώμην» οὐδὲν ἄλλο γεγονός ἀξιόλογον εἶχε συμβῆ. Βραδύτερον ὅμως,
μετὰ νέαν ἀξιολόγησιν εἰδήσεων προερχομένων ἀπὸ τοῦ Πλουτάρχου καὶ
ἄλλων συγγραφέων¹, ὑπεστηρίχθη διάφορος ἄποψις. Εἰσηγητὴς τῆς νέας
ταύτης ἀπόψεως, ἐξ ὧσων γνωρίζομεν, ἦτο ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος
ἄρθρου, ὁ ὁποῖος ὑπεστήριξε ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέστειλαν δις τὸν Κίμωνα
μετὰ στρατιωτικῆς βοηθείας πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, πρῶτον μὲν εἰς τὴν
Σπάρτην, εὐθὺς μετὰ τὸν σεισμόν, εἴτα δὲ εἰς τὴν Ἰθώμην, κατὰ τὴν
πολιορκίαν τῶν Εἰλωτῶν. Ἐξηγοῦντες δέ, διὰ τὸ ὅτι ὁ Θουκυδίδης δὲν μνημο-
νεύει τὴν πρώτην ἀποστολὴν βοηθείας, ἀλλὰ μόνον τὴν ἐτέραν, εἴχομεν παρα-
τηρήσει ὅτι ἡ πρώτη βοήθεια δὲν εἶχεν αἰτιώδη σχέσιν πρὸς τὰ σημαντικώ-
τατα ἐπακολουθήματα, τὰ μνημονευόμενα ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου ἱστορικοῦ ἐν
Ι. 102, καὶ ὅτι μετὰ τοῦτο ἱστορικὸς ἐπιθεωρῶν διὰ βραχέων τὰ γεγονότα
θὰ ἠδύνατο εὐκόλως νὰ μὴ διαμνημονεύσῃ τὰ περὶ τῆς πρώτης ἐκείνης
βοηθείας².

Τὴν ἄποψιν περὶ δύο ἐκστρατειῶν τῶν Ἀθηναίων πρὸς παροχὴν βο-
θείας εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους ὑπεστήριξε εἴτα ὁ Hammond. Οὗτος, λαμ-
βάνων ὡς προϋπόθεσιν ὅτι ὁ σεισμὸς συνέβη περὶ τὸν μῆνα Ἰούνιον τοῦ
ἔτους 464 καὶ ὅτι οἱ ἐκ Μεσσηνίων καταγόμενοι Εἰλωτες ἐξηγέρθησαν
μετὰ τινῶν περιοίκων περὶ τὸν μῆνα Αὐγουστον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, λέγει μετὰ
ταῦτα ὅτι ἡ Σπάρτη, τῆς ὁποίας ἡ ὑπόστασις διέτρεχε κίνδυνον, ἐκάλεσεν
εἰς βοήθειαν τοὺς συμμάχους αὐτῆς περιλαμβανομένων καὶ τῶν Ἀθηναίων.
Ἦλθον δὲ τότε Πλαταιεῖς, Αἰγινῆται, Μαντινεῖς καὶ τέσσαρες χιλιάδες
Ἀθηναῖοι ὑπὸ τὸν Κίμωνα. Ὁ πόλεμος ἐναντίον τῶν Μεσσηνίων, οἱ ὁποῖοι

1. Πλουτ. Κίμ. 16. 4-17. 2, Ἀριστοφ. Λυσ. 1138-1144. Ἰδ. ὡσαύτως Ξεν.
Ἑλλ. VI. 5. 33 καὶ Διόδ. XI. 64.

2. American Journal of Philology, LXXII, 1951, 176-181. Ὁ Θουκυδίδης
παραλείπει νὰ εἴπῃ εἰς τὸ ἐξεταζόμενον χωρίον ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀνέλαβον πόλε-
μον ἐναντίον τῶν ἀποχωρησάντων εἰς Ἰθώμην καὶ ὅτι ἐπολιορκούν αὐτούς. Τὰς
ἐλλείψεις ταύτας ἀναπληροῖ ἐκ τῶν ὑστέρων κατὰ τρόπον ἔμμεσον, ὅταν λέγῃ ὅτι
«ἐμνήνεντο ὁ πόλεμος» ἐναντίον τῶν ἐν Ἰθώμῃ, ὡς καὶ ὅταν λέγῃ περὶ «πολιορκίας
μακρᾶς καθεστηκίας» (Θουκ. Ι. 102. 1-2). Ταυτόσημον, σχεδόν, πρὸς τὴν ἡμετέ-
ραν ἐξήγησιν παρέχει καὶ ὁ French, λέγων ὅτι εἰς τὴν τοσοῦτο βραχεῖαν περιλήψιν
ὁ Θουκυδίδης προετίμησε πιθανῶς μόνον τὴν δευτέραν καὶ μᾶλλον ἐνδιαφέρουσαν,
ὡς πρὸς τὰ ἐπακολουθήματα αὐτῆς ἐπὶ τῶν σχέσεων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης,
ἐκστρατείας (Atene - Roma, 1955, 113).

πρὸ τῆς ἀφίξεως τῆς βοηθείας ταύτης διέτρεχον τὴν Λακωνίαν, συνεχίσθη εἰτα εἰς Ἰθώμην. Οὕτως οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸ ἔτος 464 ἐκινδύνεον ἵνα ἀφανισθοῦν, κατὰ τὸ ἔτος 462 εἶχον ἀποκλείσει τοὺς Μεσσηνίους εἰς Ἰθώμην. Παρέχων δὲ ὁ αὐτὸς ἐξήγησιν περὶ τῆς ἀποσιωπήσεως τῆς βοηθείας ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, λέγει ὅτι ὁ ἀρχαῖος ιστορικός ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν δευτέραν βοήθειαν, διότι αὕτη σχετίζεται πρὸς τὴν ἔχθραν Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης καὶ τὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων¹.

Μετὰ ταῦτα ὁ Sealey ἀποφαίνεται ὅτι ὁρθῶς ὁ Hammond ὑπεστήριξε τὴν ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου γενομένην διάκρισιν εἰς δύο τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ Κίμωνος, διὰ τῶν ὁποίων οἱ Ἀθηναῖοι παρέσχον βοήθειαν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους. Προσθέτων δὲ ὅτι ὁ Hammond « ὑποθέτει πράγματι » ὅτι ἡ πρώτη ἐκστρατεία τοῦ Κίμωνος ἐγένετο εἰς Ἰθώμην κατὰ τὸ ἔτος 464 καὶ ὅτι ἡ ἀποψις αὕτη, περὶ τοῦ χρόνου τῆς πρώτης βοηθείας, βασίζεται ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ὁ σεισμὸς συνέβη κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, μεταθέτει εἰτα εἰς τὸ ἔτος 468/7 τὸν σεισμὸν καὶ τὴν μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένην πρῶτην παροχὴν βοηθείας².

Ἐξετάζοντες τὰς ἐπὶ μέρους ἀπόψεις τῶν δύο τούτων συγγραφέων παρατηροῦμεν ὅτι ὁ μὲν τούτων, ὁ Hammond, ἐγκαθιδρύσας τὴν ἀποψιν περὶ δύο ἐκστρατειῶν ἐνδὸς φρουρίου, ὅμως παρέλιπε νὰ θέσῃ τὸν μοχλὸν ὀπισθεν τῆς πύλης τοῦ τείχους. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος, περιορίζων τὴν ἔκτασιν τῆς μετὰ τὸν σεισμὸν γενομένης ἐξεγέρσεως, λέγει ὅτι ταύτης μετείχε μέρος μόνον τῶν Εἰλώτων καὶ ὅτι, πλην πορείας τινὸς τῶν εἰς τοὺς ἀγροὺς Εἰλώτων, γενομένης ἄνευ ἀποτελέσματος ἐναντίον τῆς Σπάρτης, ἀμέσως μετὰ τὸν σεισμὸν δὲν συνέβη ἄλλη τις ἐξέγερσις εἰς Λακωνίαν. Οὕτω παραλείπει νὰ τάξῃ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ὄλην, ἄρα δὲ καὶ μεγάλην, ἐξέγερσιν τῶν Εἰλώτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν αἰτησιν τῆς Σπάρτης περὶ βοηθείας, εἰς τὸν εὐθύς μετὰ τὸν σεισμὸν χρόνον, ὅτε, ἔνεκα τῆς ἐπισυμβάσεως συμφορᾶς, αἱ περιστάσεις ἦσαν αἱ μάλιστα ἐνδεδειγμέναι δι' ἀμφοτέρω. Μετὰ τὴν παράλειψιν ταύτην καὶ μετὰ δύο περίπου μῆνας ἀπὸ τοῦ σεισμοῦ, ὥς δέχεται ὁ συγγραφεὺς οὗτος, οἱ ἐκ Μεσσηνίας καταγόμενοι Εἰλωτες ἐπανεστάτησαν καὶ ἐξεγείραντες εἰς ἐπανάστασιν καὶ τινὰς ἐκ τῶν περιοίκων, ἠνώθησαν μετὰ τῶν Μεσσηνίων, οἱ ὅποιοι διεξῆγον πόλεμον ἀπὸ τοῦ ἔτους 469/8 κατέχον τὴν Ἰθώμην.

Τὴν οὕτω συντιθεμένην κατάστασιν ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς χαρακτηρίζει ὡς περικλείουσαν « θανάσιμον κίνδυνον », ἔνεκα τοῦ ὁποίου ἡ Σπάρτη ἐξήγησε καὶ ἔλαβε τότε τὸ πρῶτον, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους 464, βοή-

1. Historia, IV, 1955, 374 - 379.

2. Historia, VI, 1957, 368 - 371.

θειαν παρὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἄλλων. Τοιαύτη τις ὁμως κατάστασις, μετὰ Μεσσηνίων καὶ Εἰλωτῶν κατεχόντων τὰ τεῖχη τῆς Ἰθώμης, δὲν δύναται νὰ γίνῃ δεκτὴ ὡς ἀποτελοῦσα διὰ τὴν Σπάρτην « στιγμὴν μεγίστου κινδύνου », ἀρα δὲ καὶ ὡς ἀναγκάζουσα τὴν ὑπερήφανον ἐκείνην πόλιν νὰ ἐκλιπαρῇ. Διὰ τοῦτο ὁ συγγραφεύς, μὴ λέγων ρητῶς ὅτι ἡ πρώτη βοήθεια ἀπεστάλη εἰς Ἰθώμην, λέγει ὅτι πρὸ τῆς ἀφίξεως βοηθείας ἡ Λακωνία διετρέχετο ὑπὸ Μεσσηνίων καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἄφιξιν αὐτῆς ὁ πόλεμος ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν ἐν Ἰθώμῃ συνεχίσθη. Οὕτως ἐπιτρέπει, τοῦλάχιστον, νὰ ὑποθέσῃ τίς ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἠπείλουν μετὰ τῆς Λακωνίας καὶ αὐτὴν τὴν πόλιν τῆς Σπάρτης, μεθ' ὃ ἡ ἐκλιπάρησις περὶ παροχῆς βοηθείας φαίνεται μᾶλλον ὡς εὐλογος.

Τὴν ὑπόθεσιν ὁμως ταύτην, διὰ τῆς ὁποίας θεραπεύεται πῶς τὸ πρᾶγμα, ἀνατρέπει ὁ Sealey καὶ διανοίγει τὴν ἀνασφάλιστον πύλην τοῦ τεύχους, διότι λέγει ὅτι κατὰ τὸν Hammond ἡ πρώτη ἐκείνη βοήθεια ἐστάλη εἰς Ἰθώμην¹ καὶ ὅτι τοῦτο συνέβη μετὰ τοῦ σεισμοῦ κατὰ τὸ ἔτος 468/7.

Διὰ τῆς διανοιγομένης πύλης εἰσέρχεται ἐντὸς τοῦ τεύχους ὁ Reece, ὡς πολέμιος τῆς ἀπόψεως ὅτι ἡ Σπάρτη ἔλαβε δις βοήθειαν παρὰ τῶν Ἀθηναίων. Οὗτος λέγει ὅτι ἡ ἀποψις αὕτη προῆλθεν ἐκ τῆς ἐπιδιώξεως, ὅπως πληρωθῇ τὸ μεταξὺ τοῦ σεισμοῦ (468/7) καὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Κίμωνος εἰς Ἰθώμην (462) ὑπάρχον κενὸν καὶ ὅτι ὁ τρόπος οὗτος πληρώσεως τοῦ κενοῦ ἀποτελεῖ « φάρμακον ἀπογνώσεως ». Κατὰ τὴν ὑποστήριξιν δὲ τούτων λέγει :

α) «Ὅτι εἰς τὰς ἄλλας, πλὴν τοῦ Πλουτάρχου, πηγὰς δὲν εὑρηται ὑποδήλωσις τις περὶ δύο ἐκστρατειῶν πρὸς παροχὴν βοηθείας.

β) «Ὅτι ὁ Πλούταρχος δὲν παρέχει ἐξηγήσιν περὶ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν ἐλθόντων τὸ πρῶτον πρὸς παροχὴν βοηθείας.

γ) «Ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἀναφερομένη βιαία ἀντίδρασις κατὰ τῆς προτάσεως τοῦ Κίμωνος, τῆς συνδεομένης πρὸς τὴν πρώτην ἐκστρατείαν, μὴ οὕσα νοητὴ κατὰ τὸ ἔτος 468/7, ἤτοι μετ' ὀλίγον χρόνον ἀπὸ τῆς μεγάλης ἐπ' Εὐρυμέδοντι νίκης τοῦ Κίμωνος, ἀρμόζει πληρέστατα καὶ τὸ ἔτος 462, ἤτοι εἰς χρόνον ἀπὸ τοῦ ὁποίου οἱ ἐν Ἀθῆναις ἀντίπαλοι τοῦ Κίμωνος ἀπέκταν δύναμιν².

Περὶ ἐκάστου ὁμως τούτων παρατηρητέα τὰ ἑξῆς.

α) Ὁ πρῶτος εἰσηγητὴς τῆς ἀπόψεως περὶ δύο ἐκστρατειῶν καὶ ὁ μετ' αὐτόν, ὁ Hammond, ἐξήτασαν ἀμφότεροι καὶ ἄλλας, πλὴν τοῦ Πλου-

1. Ὁ Hammond, ἃν καὶ ἔλαβεν εὐκαιρίαν (Historia, VIII, 1959, 490) ὁμως δὲν ἀντιλέγει εἰς τοῦτο.

2. Journal of Hellenic Studies, LXXXII, 1962, 111 - 120.

τάρχου πηγάς, ὑποδηλούσας ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐξήτησαν καὶ ἔλαβαν δις βοήθειαν¹.

β) Ἡ αἴτησις βοηθείας ἐγένετο ἀναμφιβόλως πρὸ τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὅποιον οἱ Εἰλωτες «*συνέδραμον πανταχόθεν ὡς ἀναρπασόμενοι τοὺς σε-σσωμένους τῶν Σπαρτιατῶν*», ἤτοι κατὰ τὸν χρόνον τῆς συναθροίσεως καὶ παρασκευῆς τῶν Εἰλωτῶν, ἐπακολουθήσαντα ἀμέσως εἰς τὸν σεισμόν. Ἀφοῦ ὁμως οἱ Εἰλωτες ἀποτυχόντες «*ἀνεχώρησαν ἐπὶ τὰς πόλεις*»² καὶ ἀπετράπη ὁ κίνδυνος αὐτῆς ταύτης τῆς πόλεως τῆς Σπάρτης καὶ ἀφοῦ ὁ ἄλλος πόλεμος πρὸς καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως θὰ ἐχρόνιζεν, ἐπόμενον ἦτο, ὅπως οἱ ἐν σπουδῇ καὶ μετ' ὀλίγων ἐφοδίων μεταβάντες εἰς τὴν κατεστραμμένην Σπάρτην Ἀθηναῖοι ἐπανέλθουν εἰς τὰ ἴδια. Βεβαίως δὲ ἡ ἐπάνοδος αὕτη δὲν εἶχεν ἀνάγκην ἐξηγήσεώς τινος.

γ) Ἰκανότης τῆς ὑπὸ τὸν Ἐφιάλτην ἀντιπολιτεύσεως, ὅπως ἀντιδρᾷ βιαίως εἰς τὰς προτάσεις τοῦ Κίμωνος, εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι δὲν ὑπῆρχε κατὰ τὸ ἔτος 468/7. Δὲν συνέβαινεν ὁμως τὸ αὐτὸ καὶ κατὰ τὸ ἔτος 464, μετὰ τὸν σεισμόν, ὅτε, ὡς φρονοῦμεν, συνεζητεῖτο ἡ πρότασις τοῦ Κίμωνος περὶ τῆς πρώτης παροχῆς βοηθείας.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἡ μόνη ἀντίρρηση εἰς τὴν ἄποψιν περὶ δύο ἐκστρατειῶν διὰ τὴν παροχὴν βοηθείας, τῆς μὲν εἰς τὴν Σπάρτην, τῆς δὲ εἰς τὴν Ἰθώμην, δύναται νὰ προέλθῃ ἐμμέσως ἀπὸ τοῦ Lewis, λέγοντος περὶ τοῦ πρώτου εἰσηγητοῦ τῆς ἀνωτέρω ἀπόψεως ὅτι δὲν προσεπάθησε νὰ δεῖξῃ ὅτι τὰ περὶ δύο ἐκστρατειῶν «*συμβιβάζονται πρὸς τὸν Θουκυδίδην*»³. Ἀλλὰ θὰ ἡδυνάμεθα πράγματι νὰ προβάλλωμεν τοιαύτην τινὰ ἀντίρρησην;

Ὅταν λέγωμεν ὅτι κύριον ἔργον τοῦ Θουκυδίδου εἶναι ἡ συγγραφή τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, τοῦτο σημαίνει καὶ ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἀκρίβειαν εἰδήσεων περὶ τοῦ αὐτοῦ πολέμου προερχομένων ἀπ' ἄλλων συγγραφέων διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος ὅτι ὁ κύριος ἱστορικός τοῦ πολέμου, ὁ Θουκυδίδης, ἀντιτίθεται σαφῶς εἰς τὰς εἰδήσεις ταύτας ἢ καὶ σιωπᾷ. Ὅταν ὁμως αἱ εἰδήσεις τῶν ἄλλων συγγραφέων ἀναφέρονται εἰς τὰ πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, τότε ἐπιχειρήματα κατὰ τῶν εἰδήσεων τούτων δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν μόνον ἀπὸ ἐνδεχομένης ἀντιθέσεως τοῦ Θουκυδίδου, ἀμέσου ἢ ἐμμέσου, οὐχὶ δὲ καὶ ἀπὸ τῆς σιωπῆς αὐτοῦ. Ἐκτὸς ἂν παραβλέπωμεν ὅτι εἰς τὴν Πεντηκονταετίαν ἐκτίθενται κυρίως μὲν γεγονότα ἀναφερόμενα εἰς τὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων, δευτερευόντως δὲ καὶ ἄρα περιληπτικῶς ἄλλα γεγονότα παρεμβαλλόμενα εἰς τὰ

1. *I*δ. *American Journal of Philology*, LXXII, 1951, 176 - 181, *Historia*, IV, 1955, 371 - 411. Ἐξέτασις τοιούτων πηγῶν γίνεται καὶ κατωτέρω.

2. Πλουτ. Κίμ. 16. 6 - 7.

3. *Historia*, II, 1953/4, 414, 2.

ἀνωτέρω. Κατ' ἀκολουθίαν, ἀφοῦ ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀντιτίθεται ρητῶς εἰς τὰς εἰδήσεις τοῦ Πλουτάρχου περὶ βοηθείας, ἡ σιωπὴ αὐτοῦ, δυναμένη νὰ ὀφείλεται εἰς περιληπτικὴν τῶν γενομένων ἔκθεσιν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀσυμφωνία πρὸς τὸν Πλούταρχον.

Ἀλλὰ μετὰ τοῦτο ἡ δι' ἀντιβολῆς ἐξέτασις τῶν σχετικῶν εἰδήσεων τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Πλουτάρχου ἐγείρει καὶ ἐρωτήματα οἷα τὰ ἀκόλουθα. Μὴ ὁ Θουκυδίδης, ἂν καὶ σιωπᾷ περὶ τῆς πρώτης ἀποστολῆς βοηθείας, ὅμως δι' ὅσων λέγει ὑποδεικνύει κατὰ τινα τρόπον ὅτι πρὸ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν Εἰλωτῶν «ἐς Ἰθώμην» συνέβησαν καὶ ἄλλα μὴ μνημονευόμενα ὑπ' αὐτοῦ; Ἄν δὲ οὕτω, θὰ ἡδυνάμεθα διὰ τοῦ Θουκυδίδου ἢ ἄλλως νὰ προσδιορίσωμεν τὰ ὑπ' αὐτοῦ παραλειπόμενα;

Ἀπάντησις εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα δύναται, ὡς φρονοῦμεν, νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τριῶν χωρίων τοῦ Θουκυδίδου, ἐκ τῶν ὁποίων πρῶτον εἶναι τὸ καὶ ἀνωτέρω παρατεθέν, «ἐν ᾧ (ἐνν. σεισμῶ) καὶ οἱ Εἰλωτες αὐτοῖς καὶ τῶν περιοίκων Θουριάται τε καὶ Αἰθαιῖς ἐς Ἰθώμην ἀπέστησαν»¹.

Ὁ σεισμός, ὡς παρετηρήσαμεν ἤδη, δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ὡς διοσημία, ἄρα δὲ καὶ ὡς φυσικὸν φαινόμενον διαρκέσαν ἐπ' ὀλίγας μόνον στιγμὰς, ἀλλὰ ὡς αἰτία, ἀπὸ τῆς ὁποίας προήλθον ἀνθρώπιναι ἀπώλειαι καὶ ὕλικαι ζημίαι, συλλήβδην ὡς αἰτία κωλύματος. Διὰ τοῦτο ὁ ἀρχαῖος ἱστορικός, λέγων «ἐν ᾧ» (ἐνν. σεισμῶ), ἀναφέρεται διὰ τοῦ σεισμοῦ εἰς χρονικὸν σημεῖον περιλαμβανόμενον ἐντὸς τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὅποιον ἡ Σπάρτη ἔτελει ἔτι ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἐπακολουθημάτων τοῦ σεισμοῦ. Ὁ χρόνος δὲ οὗτος ἀναμφιβόλως δὲν ἦτο βραχύς. Οὕτω τὸ χωρίον παρέχει τὴν ἐννοίαν ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς καταπίεσεως τῶν Σπαρτιατῶν ὑπὸ τῶν ἐπακολουθημάτων τοῦ σεισμοῦ, οἱ Εἰλωτες καὶ ἐκ τῶν περιοίκων οἱ Θουριάται καὶ οἱ Αἰθαιεῖς «ἐς Ἰθώμην ἀπέστησαν»².

Μετὰ τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ὁ Θουκυδίδης ἐνταῦθα, ἔνεκα περιληπτικῆς τῶν γεγονότων μνείας, παραλείπει δύο τινα.

1. Ὁ Hammond (Historia, IV, 1955, 376) λέγει ὅτι «ἐν ᾧ (ἐνν. χρόνῳ), οὐχὶ δὲ σεισμῶ, ὅπερ εἶναι ἀνακριβές». Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη ἀποτελεῖ, ὡς φρονοῦμεν, μετὰ τὰ περὶ τῆς μετοχῆς γενομένου, τὴν δευτέραν αἰτίαν ἀπομακρύνσεως τοῦ Hammond ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ χωρίου τοῦ Θουκυδίδου. Ἄν δὲ ὁ σεισμός οὔτε τὴν αἰτίαν διακωλύσεως θὰ ἐδήλου οὔτε ὡς ἀφετηρία τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Εἰλωτῶν θὰ ἐχρησίμευε («ἐν ᾧ» ἐνν. σεισμῶ), δικαίως θὰ διηρωτᾷτο τις, διατί ὁ Θουκυδίδης ἔγραψεν «ὑπὸ τοῦ γενομένου σεισμοῦ ἐν ᾧ».

2. Ἡ φράσις αὕτη (πρβ. Πασ. I. 29. 8, IV. 24. 6), σημαίνουσα «ἀπεχώρησαν εἰς Ἰθώμην», ἐρμηνεύεται συνήθως «ἐπανεστάτησαν καὶ ἀπεχώρησαν εἰς Ἰθώμην», ἥτοι διὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἐπανεστάτησαν, ἀφοῦ τὸ ρῆμα ἔχει ἐνταῦθα τὴν σημασίαν τοῦ ἀπεχώρησαν.

Τὸ πρῶτον εἶναι τὰ αἷτια, ἕνεκα τῶν ὁποίων οἱ Εἰλωτες ἀπεχώρησαν ἐκ Λακωνίας εἰς Ἰθώμην. Ὁ ἐπακολουθήσας πόλεμος δεικνύει βεβαίως, ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅτι ἡ ἀποχώρησις ἀπετέλει βῆμα πρὸς πόλεμον. Τὸ βῆμα ὅμως τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι καὶ τὸ πρῶτον, διότι ἡ ὁμαδικὴ τῶν Εἰλωτῶν ἀποχώρησις ἐκ Λακωνίας εἶχεν ἀνάγκην, ἂν μὴ καὶ τινας ἄλλους, παρασκευῆς. Πρὸς τοῦτοις ἡ ἀπόφασις περὶ ἀποχωρήσεως πρέπει νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα εἰδικῶν περιστάσεων, περὶ τῶν ὁποίων ὁ Θουκυδίδης οὐδὲν λέγει. Ἡ δευτέρα παράλειψις, οὕσα περισσότερον σημαντικὴ, προκύπτει ἐκ τοῦ ὅτι μετὰ τῶν Εἰλωτῶν ἀπεχώρησαν Θουριᾶται καὶ Αἰθαιεῖς. Πρὸς ἐξήγησιν τούτου θὰ ἡδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι οἱ Εἰλωτες, ἀπερχόμενοι ἐκ Λακωνίας εἰς Ἰθώμην, διήλθον ἐκ τῆς χώρας τῶν περιόικων τούτων¹, ἀνεκοίνωσαν τὴν αἰτίαν ἀποχωρήσεως καὶ οὕτω κατῳρθώσαν, ὅπως συμπαράλαβον αὐτοὺς εἰς ἀμυντικὸν πόλεμον, τὸν ὁποῖον διεξήγαγον ἀπὸ τῶν τειχῶν τῆς Ἰθώμης. Ἡ ἐξήγησις ὅμως αὕτη δὲν παρουσιάζει ἀντοχὴν εἰς ἱστορικὴν κριτικὴν. Ὡς οἱ περίοικοι ἐκείνοι ἐγκαταλείψουν τὴν γῆν αὐτῶν, περιέλθουν εἰς ἔχθραν πρὸς τὴν Σπάρτην καὶ διεξαγάγουν πόλεμον ἐναντίον αὐτῆς, ἔπρεπε νὰ ὑφίστανται τοσαῦτα ἐλλπίδες ὅσαι ἀπαιτοῦνται, ἵνα ἀναλάβῃ τις αἴφνης τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου. Ἀλλὰ τοσαῦτα ἐλλπίδες δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προέρχωνται ἀπὸ πολέμου, ὁ ὁποῖος, διεξαγόμενος ἀπὸ τῶν τειχῶν τῆς Ἰθώμης, δὲν θὰ εἶχεν ἐπιθετικόν, ἀλλ' ἀμυντικὸν χαρακτῆρα. Διὰ τοῦτο ἡ ἀποχώρησις Θουριᾶτῶν καὶ Αἰθαιέων ἔχει ἀνάγκην ἄλλης ἐξηγήσεως, προερχομένης ἀπὸ γεγονότων, τὰ ὁποῖα ὁ Θουκυδίδης δὲν μνημονεύει.

Δεύτερον εἶναι τὸ χωρίον, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Θουκυδίδης λέγει ὅτι τὴν Θυρέαν «ἐδόσαν Λακεδαιμόνιοι Αἰγινήταις ἐκπεσοῦσιν ἐνοικεῖν διὰ τε τὰς ὑπὸ τὸν σεισμόν σφίσι γενομένας καὶ τῶν Εἰλωτῶν τὴν ἐπανάστασιν εὐεργεσίας, κ.τ.λ.»². Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο, ὡς εἶναι φανερόν, γίνεται λόγος περὶ δύο εὐεργεσιῶν. Ἀφοῦ δὲ ἡ ἑτέρα ἐξ αὐτῶν, ἡ γενομένη κατὰ «τῶν Εἰλωτῶν τὴν ἐπανάστασιν», ἀνήκει προφανῶς εἰς τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ Λακεδαιμόνιοι διεξήγον πόλεμον εἰς Ἰθώμην, ἡ πρώτη, ἡ «ὑπὸ τὸν σεισμόν», ἥτοι κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐπακολουθημάτων τοῦ σεισμοῦ, εἶχε γίνεαι πρὸ τοῦ πολέμου ἐναντίον τῶν ἐν Ἰθώμῃ. Ἄρα οἱ Λακεδαιμόνιοι κατὰ τὸν πρὸ τοῦ πολέμου τούτου χρόνον, ἕνεκα αἰτίας μὴ δηλουμένης ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, εἶχον περιέλθει εἰς μεγάλην ἀνάγκην. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ βοήθεια, τὴν ὁποίαν ἔλαβον τότε παρὰ τῶν Αἰγινήτων, χαρακτηρίζεται καὶ ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ ὡς εὐεργεσία.

Τρίτον εἶναι τὸ χωρίον, κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ Πλαταιεῖς λέγουν πρὸς

1. Περὶ τῆς Θουρίας, ἴδ. Πaus. VI. 31. 1-2. Ἡ θέσις ἔνθα ἡ χώρα τῶν Αἰθαιέων δὲν εἶναι παραδεδομένη.

2. Θουκ. IV. 56. 2. Περὶ τοῦ αὐτοῦ II. 27. 2.

Λακεδαιμονίους ὅτι «ὅτεπερ δὴ μέγιστος φόβος περιέστη τὴν Σπάρτην μετὰ τὸν σεισμόν τῶν ἐς Ἰθώμην Εἰλώτων ἀποστάντων, τὸ τρίτον μέρος ἡμῶν αὐτῶν ἐξεπέψαμεν ἐς ἐπικουρίαν»¹.

Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ διὰ μὲν τοῦ «μετὰ τὸν σεισμόν» προσδιορίζεται ὁ διὰ τοῦ ὅτεπερ δηλούμενος χρόνος, διὰ δὲ τῆς μετοχῆς ἀποστάντων δηλοῦται ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν «μέγιστος φόβος περιέστη τὴν Σπάρτην». Ἡ αὐτὴ μετοχή, ἀφοῦ μόνον ἐπανάστασις καὶ τῶν λοιπῶν ἡδύνατο νὰ προκαλέσῃ εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους μέγιστον φόβον, οὐχὶ δὲ καὶ ἀποχώρησις αὐτῶν εἰς Ἰθώμην, πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ διὰ τοῦ ἐπαναστατήσαντες, οὐχὶ δὲ διὰ τοῦ ἀποχωρήσαντες. Συνηγορεῖ δὲ ὑπὲρ τῆς ἐρμηνείας ταύτης καὶ ἡ φράσις «ἐς Ἰθώμην», ἡ ὁποία, ὥς ἔχει τὸ χωρίον, δηλοῦσα κίνησιν πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἰθώμης καὶ μὴ δυναμένη ἔνεκα τούτου νὰ συναφθῇ πρὸς τὴν μετοχὴν ἀποστάντων, δηλοῖ ὅτι πρέπει νὰ νοηθῇ ἄλλη τις μετοχὴ κινήσεως σημαντικῇ, ὥς ἡ μετοχὴ ἐλθόντων. Ὅθεν τὸ χωρίον ἐρμηνευτέον οὕτως. «ὅτε μετὰ τὸν σεισμόν μέγιστος φόβος κατέλαβε τὴν Σπάρτην, ὁ φόβος τῶν ἐπαναστατησάντων Εἰλώτων, οἱ ὅποιοι (ἀπεχώρησαν) εἰς Ἰθώμην».

Κατὰ τὴν περαιτέρω ἐξέτασιν τοῦ αὐτοῦ χωρίου, ἄρα δὲ καὶ τῆς ἐρμηνείας αὐτοῦ, ἀβεβαιότης ὑπάρχει, ἂν ἡ ἐπανάστασις ἐξεδηλώθη πρὸ τῆς ἀποχώρησεως εἰς Ἰθώμην ἢ μετ' αὐτήν. Ἡ ἀβεβαιότης ὅμως αὕτη αἱρεται ταχέως, διότι ἡ μετάβασις εἰς Ἰθώμην δὲν ἡδύνατο νὰ ἔχῃ τὸν χαρακτηριστικὸν συνελεύσεως ἢ συνεδρίου, τὸ ὁποῖον θὰ ἐλάμβανεν ἀποφάσεις περὶ τοῦ πρακτέου. Κατ' ἀκολουθίαν οἱ Εἰλωτες εἶχον ἤδη ἐπαναστατήσῃ, ὅτε ἀπεχώρουν ἐκ Λακωνίας εἰς Ἰθώμην.

Τὸ αὐτὸ χωρίον ἐπιτρέπει, ὅπως συναγάγωμεν καὶ ἄλλα συμπεράσματα. Ἐπιτρέπει δηλονότι νὰ διακρίνωμεν ὑπὸ τοὺς λόγους τῶν Πλαταιῶν παλαιὰν εἰκόνα συντεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου, ὅτε οὗτος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ θεοῦ τοῦ πολέμου, τοῦ Ἄρεως, λέγει,

«τῷ δὲ Φόβος φίλος υἱὸς ἄμα κρατερὸς καὶ ἀταρβής
ἔσπετο, ὅστ' ἐφόβησε ταλάφρονά περ πολεμιστήν»²

Εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Πλαταιῶν χρησιμοποιουμένην εἰκόνα τὸν «ταλάφρονά περ πολεμιστήν» ἀντιπροσωπεύει ἡ Σπάρτη, οὐχὶ ὑπὸ πολιτικὴν, ἀλλ' ὑπὸ τοπικὴν ἔννοιαν λαμβανομένη. Ἡ οὕτω προσωποποιημένη Σπάρτη περιβάλλεται ὑπὸ προσώπων, τῶν Εἰλώτων, οἱ ὅποιοι, ἀντιπροσωπεύοντες τὸν υἱὸν τοῦ Ἄρεως, τὸν Φόβον, προκαλοῦν εἰς τὴν περιβαλλομένην Σπάρτην μέγιστον φόβον. Ἡ εἰκὼν αὕτη, ἔχουσα ὁμοιότητος καὶ πρὸς τὴν χρησιμο-

1. Θουκ. III. 54. 5.

2. Ἰλ. N. 299 - 300.

ποιουμένην ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου εἰκόνα¹, δεικνύει, ὥς φρονοῦμεν, ὅτι οἱ Πλαταιεῖς διὰ τοῦ ἀνωτέρω παρατεθέντος χωρίου ἀναφέρονται εἰς βοήθειαν, τὴν ὁποίαν ἀπέστειλαν εἰς Σπάρτην, οὐχὶ δὲ εἰς Ἰθώμην, προφανῶς μετὰ τρόταςιν τῶν συμμάχων αὐτῶν Ἀθηναίων.

Αἱ εἰς τὰ τρία ταῦτα χωρία τοῦ Θουκυδίδου γενόμεναι παρατηρήσεις ὑποδεικνύουν καὶ τὴν ἀνάγκην, ὅπως παρασχεθῇ ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν γενομένων μετὰ τὸν σεισμόν, περιλαμβάνουσα πλὴν ἄλλων καὶ τὴν αἰτίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὤφειλετο ἡ ἀποχώρησις τῶν Εἰλώτων μετὰ περιόικων εἰς Ἰθώμην, ἀλλὰ καὶ τὰς περιστάσεις ὑπὸ τὰς ὁποίας συνέβησαν αἱ πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐν ὁρίοις αἱ. Ἡ ἀνάγκη δὲ αὕτη πληροῦται, ἐάν, χρησιμοποιοῦντες καὶ εἰδήσεις παρεχομένας ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, εἴπωμεν ὅτι τὰ πράγματα ἐξειλίχθησαν ὡς ἀκολούθως.

Ὁ κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 464 γενόμενος σεισμός, ἔνεκα τῶν πολλῶν ἀνθρωπίνων ἀπωλειῶν καὶ τῶν ἄλλων ὀλικῶν ζημιῶν, τὰς ὁποίας ἐπέφερεν εἰς τὴν Σπάρτην, ἐδημιούργησεν εἰς τοὺς Εἰλωτας πολλὰς ἐλπίδας ὅτι θὰ ἠδύναντο νὰ καταβάλουν τὴν ὑπολειπομένην δύναμιν τῆς Σπάρτης καὶ νὰ καταστοῦν ἐλευθεροί. Ὑπὸ τὴν ὥθησιν τῶν ἐλπίδων τούτων καὶ τοῦ πόθου τῆς ἐλευθερίας ἤρχισεν ἡ συνάθροισις καὶ αἱ προπαρασκευαὶ τῶν Εἰλώτων περὶ τὴν Σπάρτην δι' ἐπίθεσιν ἐναντίον αὐτῆς. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον Εἰλωτες, ἀποταθέντες καὶ πρὸς τοὺς περιόικους, κατώρθωσαν ὅπως προσλάβουν ὡς συμμάχους τοὺς Θουριάτας καὶ τοὺς Αἰθαιεῖς, προδήλως διότι ἔλεγον περὶ μεγάλων ἀπωλειῶν καὶ ζημιῶν ἐκ τοῦ σεισμοῦ καὶ παρίστων μετὰ ταῦτα τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως ὡς βεβαίαν.

Ἀλλὰ πρὸ τῆς συμπληρώσεως τῶν παρασκευῶν διὰ τὴν σχεδιαζομένην ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς πόλεως, οἱ Σπαρτιάται, λαβόντες γνῶσιν τοῦ ἐπαπειλοῦντος αὐτοὺς νέου κινδύνου, ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον βοήθειαν παρὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἄλλων συμμάχων. Οὕτως ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν Ἀθηναῖοι, Πλαταιεῖς, Αἰγινῆται καὶ ἄλλοι σύμμαχοι ἦλθον εἰς Σπάρτην. Οἱ Εἰλωτες καὶ οἱ μετ' αὐτῶν περιόικοι, βλέποντες ὅτι μετὰ τὴν ἀφίξιν βοθείας τὰ ἐπιθετικὰ αὐτῶν σχέδια δὲν εἶχον ἐλπίδας ἐπιτυχίας, παρητήθησαν τοῦ ἐπιθετικοῦ πολέμου. Ἡ παραίτησις ὅμως αὕτη δὲν ἐσήμαινε καὶ ὅτι αἱ σχέσεις αὐτῶν καὶ τῶν Σπαρτιατῶν θὰ ἐπανέκτιων αὐτομάτως τὴν προτέραν, τὴν πρὸ τοῦ σεισμοῦ, εἰρηνικὴν μορφήν. Ἀντιθέτως ἠδύναντο νὰ θεωρηταί βέβαιοι ὅτι ἡ Σπάρτη, εὐθύς ὥς θὰ κατώρθωνε νὰ συνέλθῃ ἀπὸ τῶν πληγμάτων τοῦ ἐνοσίχθονος Ποσειδῶνος, θὰ ἐτιμῶρει σκληρότατα. Ἡ βεβαίότης περὶ τῆς τιμωρίας καὶ τοῦ εἵδους αὐτῆς, γνωστοῦ καὶ ἀπ' ἄλλων περιπτώσεων, ἐδημιούργει, ἐλλείψει ἄλλης λύσεως, τὸ θάρρος τῆς ἀπονοίας. Ὑπὸ τὴν ὥθησιν δὲ τοῦ θάρρους τούτου καὶ ὀλίγων ἐλπίδων, τὰς ὁποίας ἐδη-

μιούργει ὁ πόθος τῆς ἐλευθερίας μᾶλλον ἢ τὰ πράγματα, οἱ Εἰλωτες μετὰ τῶν Θουριατῶν καὶ τῶν Αἰθαιέων ἀπῆλθον κατὰ τὸ αὐτὸ θέρος, τοῦ ἔτους 464 π.Χ., εἰς Ἰθώμην, ὅθεν καὶ διεξῆγον μετὰ ταῦτα ἀμυντικὸν πόλεμον¹ ἐναντίον τῆς Σπάρτης.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

1. Ὁ Lewis (Historia, II, 1953/4, 414, 2), ἀναφερόμενος εἰς τὰ γραφέντα ὑφ' ἡμῶν περὶ τοῦ ποσάκις οἱ Σπαρτιάται ἐξήγησαν καὶ ἔλαβον βοήθειαν παρὰ τῶν Ἀθηναίων μετὰ τὸν σεισμόν (American Journal of Philology, LXXII, 1951, 176-181), λέγει ὅτι «it is a pity that he has made no attempt to work out the chronology». Διὰ τὴν προλάβωμεν ἐπανάληψιν τῶν ἀδίκων τούτων κρίσεων, προσθέτομεν ὅτι τὰ περὶ τῆς διαρκείας τοῦ πολέμου ἐκείνου Λακεδαιμονίων καὶ Εἰλωτῶν συνδέονται πρὸς ἄλλο χωρίον τοῦ Θουκυδίδου (I. 102-103. 1), τοῦ ὁποίου ἡ ἐξέτασις δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὰ ἀνωτέρω.